



Náboženství dnes: součást problému, nebo součást řešení?

Tomáš Halík

Je naše doba krizovější než jiné doby? Dokáže se křesťanství vyrovnat s vlastní krizí? Podílí se náboženství na destruktivních jevech našeho světa? A jaký typ religiozity napomáhá sociálně-patologickým jevům? V čem spočívá terapeutická role náboženství? Otázky, před kterými nemůžeme jako křesťané uhnout.

Změnami či krizemi prochází lidstvo v každé době. Změny doprovázejí vývoj, doprovázejí život a někdy jsou to změny natolik radikální, že je třeba změnit celkový rámec, v nichž je vnímáme. To je změna paradigmatu. Naše doba vyžaduje, jak jsem hluboce přesvědčen, změnu paradigmat. Možná se současné změny dají srovnat s tím, když západní civilizace přecházela v 19. století z tradiční zemědělské kultury do kultury industriální a i církve se s tzv. průmyslovou revolucí poměrně obtížně vyrovnávaly.

Tradiční náboženství bylo zabydleno v zemědělské společnosti. Liturgický rok odpovídal přírodnímu cyklu a lidé žili blízko přírodě, v menších komunitách, kde se navzájem znali. Dnes probíhá podobně hluboká změna společnosti. Setkáváme se s krizovými jevy, které mají globální charakter (např. pandemie koronaviru), a k nim se přidaly ekonomické, sociální, politické problémy. Proces prorůstání kultur a náboženství a zahlazování dosavadních bariér však dospěl do bodu, kdy se více ukazují jeho negativní průvodní jevy. →

→ Globalizují se epidemie, globalizuje se terorismus, a oproti tendenci ke sjednocování se znovu dostávají ke slovu partikulární identity, nový nacionalismus. Vidíme to i v konfliktech, jaký zažívá Izrael a Palestina. Náboženský fundamentalismus se bojí ztráty své identity. A podobný strach se probouzí v různých etnických, národních, náboženských skupinách.

Náboženství začíná hrát novou roli – roli obránce identity. Islám se najednou stává výrazem arabské identity a to je jiná role, než jakou hrál islám v minulosti. A můžeme sledovat pokusy, zvláště některých politiků, udělat i z křesťanství identitární ideologii, která má být praporem odporu vůči islámu, vůči současné kultuře atd. To je také jiná role křesťanství, než byla v minulosti.

Globalizace nemá nějakou vlastní duchovní náplň. Když se pokoušeli o expanzi křesťané či muslimové, nesli nějaké duchovní poselství. Globalizace je jev, který není řízen z nějakého centra a ani veden ve jménu nějaké ideologie, nějakého náboženství. Samozřejmě jsou různé pokusy tuto globalizaci ideologicky interpretovat, ale chybí jí právě jakási duchovní pružina. Proces globalizace, proces sjednocování, i sjednocení Evropy, ovšem jen těžko může být pouze administrativní záležitost, musí mít také nějakou duchovní složku. A ta – v prostředí široké plurality – nemůže být zastoupena jedním náboženstvím. Musí to být něco, co má širší dosah, a tady začínají velké problémy.

Je naše doba krizová a je krizovější než doby jiné?

Naše doba čelí hlubší a globálnější krizi, než byly mnohé předchozí. S krizí je ovšem vždycky spojena určitá šance. Něco odumírá a něco nového se rodí. Papež František říká: když působí Duch, zpočátku vždycky nastanou turbulence. Už při seslání Ducha o Letnicích apoštolové mluvili tak, že si jejich posluchači říkali: nejsou ti lidé opilí? Jsou nějací zmatení, my jim nerozumíme – a pak jim najednou začali rozumět. A papež říká: ano, v dnešní době také působí duch a zpočátku se nám to může zdát turbulentní, zmatené, a až se věci usadí, porozumíme, že něco nového a důležitého začíná.

I náboženství se proměňuje. Proměňuje se především jeho společenská role. Po dlouhou dobu náboženství hrálo roli, kterou můžeme spojit se slovem *religio*. Slovem, které je obsaženo téměř ve všech západních jazycích: náboženství. Češi na to mají zvláštní slovo: náboženství, jiné evropské jazyky odvozují pojem od latinského *religio*. To je odvozeno od slovesa *religare*, znovu spojit. Náboženství je chápáno jako integrující prvek společnosti. To, co společnost spojuje, je jejím náboženstvím. Tato integrující role byla v určitém okamžiku narušena. V době modernity se jednotlivé sektory života osamostatnily a oslabila se role náboženství jako toho, co to všechno spojuje.

Dnes už křesťanství v západním světě není tím svorníkem, co všechny dává dohromady. Samo se rozdělilo na jednotlivé

církvě atd. A už není tím, co spojuje veškerou kulturu. Takže role náboženství se mění, především jeho sociální role. Když náboženství vstupují do nových kapitol kulturního vývoje, vždycky jsou vystavena veliké zkoušce, často přímo krizi, zda dovedou svůj obsah reinterpretovat tak, aby byl srozumitelný v nové době. Když bude náboženství jenom opakovat to, co říkalo vždycky, lidé tomu nebudou rozumět. To je patrné i z jedné z odpovědí papeže Františka na námítky několika kardinálů. Ptali se mimo jiné, zda obsah náboženství je jednou provždy daný, anebo se musí interpretovat podle potřeb doby? A papež říká: samozřejmě, že se musí interpretovat, abychom mu rozuměli, aby byl živý. Vždycky ale mluvíme o zodpovědné *interpretaci*, nejde o to se povrchně přizpůsobovat poslední módě. Ani překlad nemůže být libovolně ledabylý. Přeložit nějaký text do jiného jazyka, to je náročná věc. A podobně obsah náboženství je potřeba reinterpretovat, přeložit, když vstupuje do jiného kulturního kontextu. Reinterpretace ke křesťanství bytostně patří, říká papež František, ale musí být vždy uskutečňována s velikou pokorou vzhledem k tomu, že v žádném okamžiku nemůžeme Boží pravdu totálně vyčerpat.

Vždy si musíme být vědomi, že je určitý rozdíl mezi plností Boží pravdy sebezjevení a naším způsobem ji chápat a vyjádřit. Tento způsob je vždy omezen nějakou kulturou; bylo tomu tak v minulosti a platí to i v současnosti. Vždycky zůstává nějaký prostor pro *tajemné, nevyslovené*. Nemůžeme přeložit Boží zjevení, Bibli, tradici a tak dále do nějakého dokonalého tvaru. Naš způsob vyjádření Božího tajemství je omezený naší dobou, naší perspektivou a vždycky zůstane prostor pro meditaci. Jsou věci, které nevyjádříme slovy, kde nezbyvá než se zastavit a přiblížit se tajemství v meditaci. Musí tam být prostor pro nové promýšlení, musí tam být prostor i pro jistou míru pochybností a hledání, protože bez toho bychom se nepohnuli. Musí tam být také prostor pro toleranci a uznání toho, že též ostatní proudy, ostatní kultury, ostatní náboženství čerpají z toho nevyčerpatelného zdroje něco, co my jsme třeba neobjevili a co nás může také obohatit, inspirovat atd. Ježíš Kristus může říci: já jsem pravda; my jsme nedokonalí učedníci Kristovi, jsme na cestě, nejsme v cíli.

Je náboženství, resp. křesťanství v krizi, oslabuje se jeho vliv?

Řekli jsme, že se proměňuje sociální role náboženství. Proměňují se interpretace, výklady, „překlady náboženství“ do různých jazyků a kultur. Ten pohyb a vývoj musí být nějakým způsobem zodpovědný, to je součástí role církve a teologie, mají podporovat odpovědný vývoj. To, co reprezentuje učitelskou roli církve, církevní Magisterium, někdy spíš ten pohyb tlumilo a bálo se ho, ale dnes papež říká – například když uváděl do funkce nového prefekta dikasteria pro nauku víry –, že je třeba se omluvit za to,

že tato instituce po dlouhou dobu brzdila vývoj teologie. Dnes má teologům pomáhat, ne je brzdit. Teologové jsou, obrazně řečeno, motor auta, kterým je církev, jež musí mít motor i brzdy, a tím je dikasterium pro nauku víry, aby se to naše auto příliš nerozjelo. A papež František soudí, že brždění bylo až příliš. Rolí dikasteria by mělo být spíš doprovázení, povzbuzování teologů, aby promýšleli nové věci, ale samozřejmě se musí též snažit o to, aby vývoj byl plynulý a zodpovědný.

Když spolu s modernou přišla tzv. sekularizace, mnozí si mysleli, že je to konec náboženství. Náboženství neskončilo, je možná v dnešním světě ještě vitálnější, ale některé jeho projevy se skutečně dostaly do krize. Nejruznější institucionální výrazy náboženství, samy náboženské instituce jsou dnes v krizi (protože v krizi jsou instituce jako takové). Církev dnes přestala mít monopol na náboženství, které se rozvíjí i mimo instituce.

Podobně můžeme konstatovat, že státní instituce přestaly mít monopol na politiku. Politika se dnes vyvíjí ve spontánních projevech občanské společnosti, globální občanské společnosti. Jsou tady různá patra globálního propojení, zejména ekonomického, které má dopad na politiku. Politika se tak často tvoří mimo ty klasické struktury národních států. Stát už nemá monopol na politiku, církve nemají monopol na náboženství.

Osvícenství dospělo k modelu vztahu náboženství a státu, jehož charakteristickým heslem je odluka církve od státu. Stát nemá ingerovat do věcí náboženských a církevních, a naopak náboženství a církve nebudou ingerovat do oblastí politické, nebudou se v politice mocensky prosazovat. Prostě obě instituce mají své omezené kompetence a zároveň se respektují. Oddělení církve a státu mělo vyřešit problém vztahu náboženství a politiky.

Nějakou dobu to fungovalo, dokonce se to, zejména Američané, pokoušeli aplikovat také v arabských zemích na islám a ukázalo se, že tam to nefunguje, protože islám nemá hierarchickou podobu církve. A posléze toto rozdělení přestalo fungovat i na Západě, když se náboženství vytilo z úzkých institucionálních struktur.

Náboženství a politika přerůstají klasické struktury a hledají nový vzájemný vztah. Ukazuje se, že máme-li dnes co dělat s krizí náboženství, ba krizí křesťanství, máme co dělat s krizí struktur, ne víry jako takové. Víra je naopak živější a žhavější, ale děje se jaksí mimo klasické struktury. Velký počet lidí, zejména na Západě, vám řekne, ano, jsem duchovní člověk, ale nejsem nábožensky založený. Nebo: ano, jsem věřící, ale nejsem církevně zakotvený. Mám svoji spiritualitu, mám svůj duchovní život, mám náboženství, chcete-li to tak nazvat, ale neztotožňuji se s jeho institucionální podobou.

Takže dnes největší konkurencí pro církev zdaleka není ateismus, nýbrž neinstitucionální spiritualita. Ta roste a je velmi živá, takže některé rysy náboženství jsou daleko silnější, než tomu bylo v minulosti, a některé skutečně odumírají. To, že biskupové a papež zvolili za téma synody právě synodalitu jako takovou, je svým způsobem odpověď na tuto současnou situaci.

Tomáš Halík

Papež také říká, abychom přizvali i ty, které jsme odstrčili stranou. Zejména ženy, ale i lidé rozvedení a znovu sezdaní, křesťané homosexuálně orientovaní – ti všichni mají říci své, jsou součástí organismu církve a musí mít svůj hlas.

Umí se křesťanství vyrovnat s vlastní krizí?

Myslím, že křesťanství se s touto krizí může vyrovnat; jednak teologicky, protože prostě kříž, smrt je něco, co bytostně patří ke křesťanství. Není to konec, pak následuje vzkříšení. Křesťanství by mohlo vzít vážně skutečnost, že prochází momenty, kdy musí odumřít, aby mohlo nastat vzkříšení. Takže křesťanství by se mohlo teologicky, ale i prakticky vyrovnat s tím, že určité struktury, určitá podoba odchází do minulosti, nesnažit se to zadržet, ale spíš se dívat, kudy proudí Duch.

A tak vítězstvím krize klasického náboženství zdaleka není ateismus, ten je na tom podobně špatně jako tradiční církevní náboženství, ale to, co je živé – spiritualita, která se vymyká institucionálním formám. Církev se musí naučit s tímto proudem spirituality, která není institucionalizovaná a dogmatizovaná, vejít v kontakt. Nelze ho asi uvrhnout zpátky do klasických struktur; církve by měla jak instituční, tak myšlenkové a zejména mentální struktury rozšířit tak, aby mohla komunikovat s tímto proudem. Ostatně i tento proud potřebuje určitý typ institucionalizace, určitý typ kulturní artikulace.

Synodalita, tvar církve jako společné cesty, je šance. Chce to obrovskou přestavbu, reformu církve srovnatelnou s těmi největšími reformami v minulosti, a bude třeba, aby se našel dostatečný počet lidí, kteří to pochopí a budou chtít spolupracovat. Jinak totiž může skutečně dojít ke zneužití náboženství, například v tom smyslu, že by se stalo obhájcem určité parciální identity. To se děje v islámu, svým způsobem i v židovství. Palestinsko-izraelské problémy mají své kořeny na obou stranách. Svůj díl viny nese i Stát Izrael a konzervativní část izraelské politické reprezentace. Všechna náboženství stojí před výzvou nenechat se vmanipulovat do jakési identitární značky, protože tak se může náboženství stát destruktivním. Náboženství má v sobě obrovskou energii. Sekulární svět se zabýval jenom odumírající institucionální podobou náboženství, ale přehlédl jeho spirituální hloubku, to, že síla náboženství je v psychologické síle symbolů. Tyto symboly jsou něčím, co otvírá hluboké zdroje energie v lidském vědomí a podvědomí atd., symboly jsou největší zbraní v tomto světě (i peníze hrají roli právě jako



→ symboly). Tedy i náboženské symboly mohou být nástrojem ohromné moci a ta může být také destruktivní, například právě když se použije k podněcování falešného pocitu identity.

Jaký typ religiozity napomáhá sociálně-patologickým jevům?

Když se politické spory interpretují nábožensky, znamená to, že nepřítel už není jen politický protivník, ale „velký satan“. Náš spor už není politický spor o správnou cestu k uskutečňování společného dobra, ale je to kosmická válka dobra a zla. Už není možný smír. Už je možná jen destrukce. Bohužel náboženství někdy vstupují do této role, aby dodávaly jakousi auru posvátnosti určitým politickým silám. Mimochodem nacismus i komunismus byly svým způsobem náboženství, která měla svoji mystiku, rituály atd. To je posilovalo. Demokracie je v tomto smyslu poměrně chudá a bezbranná. Nedisponuje dimenzí těchto fascinujících symbolů, které probouzejí ochotu krváčet, ba i obětovat život. Náboženství může vstoupit do politické sféry tím, že sakralizuje, zposvátnuje určité politické figury, politické strany, politické ideologie. Ty dostávají náboženskou funkci a tím se mohou stát obrovskými hrozbami, to je klasická idolatrie, modloslužba.

Není možné říci, že náboženství je dobré, nebo špatné. Ani nelze říci, že jedno náboženství je dobré a druhé je špatné. Náboženství je vždycky ambivalentní jev a záleží na kontextu, ve kterém se projevuje, a na interpretaci, s níž je spojeno. Jedno a totéž náboženství může být v určitém kontextu destruktivní a v jiném velmi terapeutické. To lze říci o křesťanství i o islámu. Některá náboženství jsou vzhledem k vnitřní struktuře snáze zneužitelná než jiná, ale to by bylo na samostatnou diskusi.

Na druhé straně náboženství může přispět k terapii společnosti. Papež František hovoří o tom, že církve budoucnosti by měly být polní nemocnicí. To je velmi zajímavá metafora. Polní nemocnice vyžaduje zázemí nějaké velké nemocnice s potřebnou diagnostikou. Tohle by měla církev a zejména teologie mít: schopnost duchovní diagnostiky. Rozeznávat, co je v té či oné duchovní atmosféře doby to nebezpečné a co je tam naopak to cenné.

Jak posílit terapeutickou a oslabit destruktivní roli náboženství?

Terapeutická role náboženství zahrnuje budování „imunitního systému“. Náboženství má pomáhat lidem, aby byli imunní

vůči fascinujícím ideologiím populismu atd. Bývá to však dnes někdy spíš naopak, určité podoby náboženství posilují extrémisty. Náboženství by také měla nabídnout „rehabilitaci“, zotavení, zejména v zemích, které prošly válkou, totalitou, represivním režimem.

Jakou roli hraje křesťanství v dnešní Evropě, máme potřebnou vizi do budoucnosti? Papež František říká: Jestliže někdo tvrdí, že všechno bude při starém, že nemůžeme nic měnit, tak je to jed církve, říká. Paradigma se mění, mnohé dosavadní

koncepty odumírají a nelze je vzkřísit. Tím novým paradigmatem je zřejmě synodalita: *společná cesta*, která zahrnuje též široký ekumenismus. Papež říká, že společná cesta vyžaduje především překonat klerikalismus, tedy otevřít prostor pro komunikaci mezi věřícími, mezi laiky a kněžími, mezi kněžími a biskupy. Mezi různými názorovými proudy uvnitř církve. Nestací neválet mezi sebou, je třeba sednout si a vyjasnit si svá stanoviska, své zkušenosti.

Papež také říká, abychom přiznali i ty, které jsme odstrčili stranou. Zejména ženy, ale i lidé rozvedení a znovu sezdaní, křesťané homosexuálně orientovaní – ti všichni mají říci své, jsou součástí organismu církve a musí mít svůj hlas. A podobně je čas otevřít se ekumenismu s ostatními církvemi a hledajícími lidmi. Největší část našich vrstevníků jsou lidé hledající. Říkají o sobě: jsem spirituální člověk, ale to klasické náboženství není pro mne. S těmito lidmi je třeba vést dialog. Učit se vzájemnému respektu a hledat, co máme společného. Právě to, v čem se náš pohled liší, pro nás může být obohacující. Může nás to doplňovat, vždyť sami nemůžeme pojmout všechno.

Náboženství (religio) budoucnosti bude možná vycházet nikoliv z *religare* (znovu spojit), nýbrž spíš z *re-legere* (znovu číst). Znovu číst Bibli v kontextu dnešní doby, znovu, nově číst prameny naší tradice. Ale také „číst znamená dobytí“ – to, co se děje ve společnosti, v kultuře, v nás, v církvi... Přechází se to *kontemplativním způsobem*, oprostít se od rychlého nálepkování a nechat to všechno projít srdcem, slyšet „nárek země“ a naslouchat „vanutí Ducha svatého“. Papež František učí, že první úloha synodality je vzájemně si naslouchat a naslouchat Božímu Duchu, který nás oslovuje skrze události okolo nás. Jestliže je nebudeme brát prvoplánově, emocionálně, ale budeme je promeditovat, pak v tom, co se děje okolo nás, uslyšíme Boží hlas, na nějž musíme odpovědět.

Text vychází z příspěvku předneseného na Fóru dialogu v říjnu 2023 v Kroměříži.

Tomáš Halík

Náboženství může vstoupit do politické sféry tím, že sakralizuje, zposvátnuje určité politické figury, politické strany, politické ideologie. To je modloslužba.